

فهرست مطالب

- گفتار چهارم: اسناد و مدارک ۳
- ۴-۱- هدف و ضرورت ۳
- ۴-۲- تعریف اسناد و مدارک ۳
- ۴-۳- زمینه های استفاده از اسناد ۴
- ۴-۴- انواع اسناد و مدارک ۵
- ۴-۵- نقاط قوت روش اسنادی: ۷
- ۴-۶- نقاط ضعف روش اسنادی: ۸
- ۴-۷- ارزیابی اسناد ۹
- ۴-۸- تحلیل محتوایی و طرز استفاده از اسناد و مدارک ۱۰
- ۴-۹- کاربرد روش اسنادی در برنامه ریزی استراتژیک ۱۳
- ۴-۱۰- منابع و ماخذ ۱۵

گفتار چهارم: اسناد و مدارک

۴-۱- هدف و ضرورت

روش های اسنادی یکی از مهم ترین ابزارهای تحقیق، به ویژه تحقیق موردی محسوب می شوند. روش های اسنادی در زمره روش ها یا سنجه های غیرمزاحم و غیر واکنشی به شمار می آید زیرا با مشکل جمع آوری اطلاعات مواجه نیستیم و اطلاعات از قبل موجود هستند. اغلب استفاده از سند مستلزم به کارگیری روش خاصی است که آنرا تحلیل محتوا می نامند. تحلیل محتوا مستلزم بررسی منظم اشکال ارتباطی با الگوهای مستند به صورت عینی است. روش مزبور از سایر روش های کیفی عینی تر است.^۱

روش کتابخانه ای در تمام تحقیقات علمی مورد استفاده قرار می گیرد و در بعضی از آنها موضوع تحقیق از نظر روش، از آغاز تا انتها متکی بر یافته های تحقیق کتابخانه ای است. در تحقیقاتی که ماهیت کتابخانه ای ندارند نیز محققان ناگزیر از کاربرد روش کتابخانه ای در تحقیق خود هستند. در هر تحقیقی حتماً دو عنصر باید مورد بررسی قرار گیرد: ۱- بررسی پیشینه ۲- بررسی چهارچوب نظری تحقیق و هر دو اینها بوسیله روش تحقیق کتابخانه ای انجام می گیرد، پس محقق باید از روش کتابخانه ای استفاده کند و نتایج مطالعات خود را در ابزار مناسب شامل فیش، جدول و فرم، ثبت و نگهداری و در پایان به طبقه بندی و بهره برداری از آنها اقدام کند.

۴-۲- تعریف اسناد و مدارک

پژوهش اسنادی: پژوهش مبتنی بر شواهد برگرفته از مطالعه اسناد؛ مانند: آرشیوها یا آمار رسمی و... است.

انواع سند: کتاب، مقاله ها و مجله ها، میکرو فیلم و میکرو فیش، دیسک ها و دیسکت های رایانه ای، اسناد اصل، اسناد دولتی، آمارنامه ها، مطبوعات، اسناد شخصی و خصوصی، نشریه های رسمی دولتی، اسناد صوتی و تصویری.

روش تحقیق کتابخانه ای: یکی از راه های انجام تحقیق، روش کتابخانه ای می باشد. در این روش که به آن روش «مطالعه ای» نیز گفته می شود، تحقیق خود را از راه مطالعه منابع و مأخذ مختلف انجام می دهیم.

بسیاری از اوقات، اصطلاح تحقیق کتابخانه ای را به جای پژوهش اسنادی به کار می برند، که به نظر، اصطلاح دقیق و درستی نیست؛ زیرا منظور از مطالعات کتابخانه ای، مطالعاتی است که موضوعات مورد

^۱ -<http://hosseingholami.blogfa.com/post/66>

مطالعه، در اختیار و دسترس محقق قرار نداشته و غالباً مربوط به گذشته‌ای دور یا نزدیک برمی‌گردد و محقق از اسناد و مدارک زمان‌های پیشین که در کتابخانه‌ها موجود می‌باشند، استفاده می‌کند.

۴-۲-۱- خصوصیات سند

یک سند باید خصوصیات معینی داشته باشد:

اصالت که بدین صورت تعریف می‌شود: «پایداری خصوصیات اصلی سند در طی زمان با توجه به متن، ساختار، مفهوم»؛ بدین معنا که سند آن چیزی است که مدعی آن است. اعتبار به عنوان توانایی یک سند «در به کارگیری به عنوان شاهدهی معتبر» برمیگردد به قدرت و اعتماد به اسناد به عنوان مدرک.

تمامیت به این حقیقت بازمی‌گردد که سند کامل و غیرقابل تغییر است و قابلیت استفاده که توانایی جایابی، بازیابی، ارائه و تفسیر سند را بیان می‌کند.^۱

۴-۳- زمینه های استفاده از اسناد

استفاده از اسناد و مدارک زمانی صورت می‌گیرد که یا تحقیقی تاریخی در دست انجام باشد، یا آن که تحقیق مربوط به پدیده‌های موجود بوده ولی محقق در صدد شناسایی تحقیقات قبلی در مورد آن موضوع بر آمده باشد یا آن که پژوهش نیاز به استفاده از اسناد و مدارک را ایجاب نماید. به عنوان مثال زمانی که محقق در صدد شناخت خانواده در عصر صفوی یا قاجار بر می‌آید، گفته می‌شود تحقیقی تاریخی صورت پذیرفته است. باید توجه داشت که اصالت یک تحقیق اسنادی به منابع حائز اهمیتی است که از آن استفاده می‌شود.

همانطور که اصالت و درستی یک تحقیق میدانی به روش‌های درست و نمونه‌گیری معتبر آن است. به عنوان مثال، چنانچه تحقیقی در زمینه خانواده در عصر قاجار از دیدگاه جامعه‌شناسی صورت گیرد، باید در آن از تمامی منابع معتبر استفاده شود، اگر منبع مهمی باشد و مؤلف از آن سود نچسته باشد، به یقین از اعتبار تحقیق کاسته خواهد شد. سندهایی که پدیده‌های اجتماعی بر روی آنها اثرهایی باقی می‌گذارد، بسیار فراوان و گوناگون هستند؛ بایگانی‌ها، شمارش‌های آماری، مطبوعات، اسناد شخصی، آلات و ابزار، تصاویر، عکس‌ها، فیلم‌ها، صفحه‌های گرامافون، نوارهای ضبط صوت و...

^۱ - خدادادشهری، نیره و حقی خوانساری، محمد، (۱۳۹۵)، سند، منبعی دست اول در تحقیقات و پژوهش‌ها، آینه پژوهش، سال بیست و هفتم، شماره اول، فروردین واردیبهشت ۱۳۹۵

بنابراین، هر محقق برای ارتقای سطح شناخت و اثبات یا رد فرضیه‌هایش می‌تواند از اسنادی وسیع و گوناگون استفاده کند. ابزارها و کالاهای دوران‌های مختلف نیز نه تنها شاخص دوران‌اند، بلکه هر دگرگونی در آن‌ها می‌تواند به عنوان سندی معتبر در راه ارتقاء شناخت به کار آید. علی‌رغم تعدد منابع، شاخص‌ها و علائم، کتب و مراجع مکتوب مهم‌ترین منبع در راه شناخت اجتماعی است.

۴-۴- انواع اسناد ومدارک

دسته بندی های مختلفی از اسناد توسط صاحب نظران ارائه شده است. در زیر نمونه ای از آنها مطرح می‌شود:

- نامه، بخش‌نامه. دستور العمل و سایر یادداشت‌های کتبی.
- دستور جلسه، اعلان تشکیل جلسه و سایر گزارش‌های کتبی در مورد رویدادها.
- اسناد اداری مثل پیشنهادها. گزارش پیشرفت و سایر اسناد داخلی سازمان.
- روزنامه‌ها، کتب، مجلات و نشریات ادواری، مقاله‌هایی که از مطبوعات و رسانه‌های گروهی گرفته می‌شود و اسناد دیگر. (ک.ین، ۱۳۷۶، ص ۱۲۴)

در مطالعات کتابخانه‌ای اسناد گوناگونی مورد استفاده محقق قرار می‌گیرد. اعم از آنکه تحقیق کلا به روش کتابخانه‌ای انجام شود یا اینکه بخشی از فرایند تحقیق را مطالعات کتابخانه‌ای تشکیل دهد. اسناد عمده در مطالعات کتابخانه‌ای عبارتند از:

کتاب: کتاب رسانه گروهی است که در آن مطالبی ضبط شده و قابل انتقال است؛ بنابراین، کتابخانه‌ها مخزن ارزشمند و متمرکزی از مجموعه معارف بشری‌اند که در طول تاریخ مکتوب شده است در معرض استفاده قرار می‌گیرند.

مقاله‌ها و مجله‌ها: این وسایل حاوی نتایج تحقیقات و بررسی‌های جدید و دستاوردهای نوین علمی هستند.

اسناد اصل: کتب یا نوشته‌های خطی و دست‌نویس یا تایی هستند که به عنوان سند مادر شناخته می‌شوند و با یک یا چند نقل قول به آنها استناد می‌شود.

اسناد دولتی: شامل نامه‌ها، گزارش‌ها، تحلیل‌ها، جدول‌ها، نقشه‌ها و موارد دیگری هستند که در بایگانی‌های دولتی نگهداری می‌شوند.

نشریه‌های رسمی دولتی: اکثر سازمان‌های دولتی معمولاً دارای مجله، نشریه، ویژه‌نامه خاص خود هستند که دربردارنده‌ی اخبار، وقایع، تصمیمات، تحولات، گزارش‌ها، بیوگرافی‌ها، عملکردها، قابلیت‌ها و امثال آن بوده، بصورت رسمی و با آرم آنها چاپ و منتشر می‌شود.

اسناد شخصی و خصوصی: علاوه بر سازمان‌های دولتی، مؤسسات بخش خصوصی فراوانی وجود دارند که اقدام به نگهداری و بایگانی اسناد مربوط به گردش کار خود می‌نمایند و حتی نشریاتی هم دارند. مطبوعات: مطبوعات و روزنامه‌ها معمولاً حاوی مطالب گوناگونی هستند که اخبار، مقاله‌ها، اظهارات و ... را شامل می‌شوند.

آمارنامه‌ها: آمارها را معمولاً محققان یا سازمان‌های مسؤول دولتی و غیردولتی تهیه می‌کنند. روش‌های آماری برای تهیه اطلاعات نیز بصورت سرشماری یا نمونه‌گیری یا ترکیبی از این دو روش است. اسناد صوتی و تصویری: این اسناد که با استفاده از ابزارهای الکترونیکی و تصویربرداری تهیه می‌شود، روز بروز ابعاد وسیع‌تری بخود می‌گیرد. اسناد صوتی را عمدتاً تلفن، رادیو، تلکس، نوارهای ضبط صوت، گرامافون و حتی دیسک‌ها و دیسک‌های رایانه‌ای تشکیل می‌دهد.

اسناد تصویری انواع گوناگونی دارد که عبارت است از: نقاشی‌ها، کروکی‌ها، طراحی‌ها، عکس‌های معمولی (رنگی و سیاه و سفید)، تصاویر ماهواره‌ای، (رنگی و سیاه و سفید)، عکس‌های هوایی، فیلم‌ها و غیر آن. از سوی دیگر، اسناد ترکیبی صوتی و تصویری نیز هستند و نقش مؤثرتری در درک و فهم واقعیت‌ها دارند؛ زیرا صوت و تصویر را با همدیگر ارائه می‌دهند.^۱

فیلم و عکس: علاوه بر استفاده از ابزارهای اصلی جمع‌آوری داده‌ها، در تحقیق موردی می‌توان از شیوه‌های تکمیلی جمع‌آوری داده‌ها نیز استفاده کرد. یکی از این ابزارهای تکمیلی عکس و فیلم است. فیلم و عکس در رشته انسان‌شناسی سابقه طولانی دارد. فیلم پرونده‌ای قابل دیدن از رویدادهای زندگی می‌دهد و به عنوان یک منبع همیشگی مورد استفاده قرار می‌گیرد. یکی از ابزارهای قدرتمند برای بررسی رویدادهای گذشته است. دارای نوعی توانایی منحصر به فرد است که می‌تواند ظاهراً پدیده‌ای را به صورت عینی به تصویر بکشد، ولی این تصویر از نگاه فیلم ساز است.

روش‌شناسی فیلم تحقیقاتی مستلزم مستند نمودن زمان، مکان و موضوعی است که فیلم از آن تهیه شده است. تهیه فیلم دارای سه نوع نمونه‌گیری است: اتفاقی، برنامه‌ریزی شده، منحرف شونده. در نمونه‌گیری اتفاقی، با استفاده از فرصت استثنایی پیش آمده و شکار لحظه‌ها، اسناد و مدارکی تهیه می‌شود که غیر منتظره است. نمونه‌گیری برنامه‌ریزی شده شامل فیلم گرفتن از موضوعی است که طبق برنامه‌ریزی قبلی انجام می‌شود، یعنی درباره این که از چه چیز، در کجا و در چه زمان باید فیلم گرفت از قبل برنامه‌ریزی شده است. این نمونه‌گیری بر پایه چارچوب نظری موضوع تحقیق قرار دارد.

^۱ -<http://tarbiati.blogfa.com/post/۱۲۴>

نمونه‌گیری منحرف شونده از حد مسائل روشن و آشکار فراتر می‌رود و دامنه آن به مکان‌ها و رویدادهایی می‌رسد که از شناخت عموم خارج است.

فیلم دارای نقاط قوت زیادی است. از طریق فیلم بر ارزش هر مدرکی افزوده می‌شود. از طریق فیلم می‌توان بحران‌های زندگی، جشن‌ها، انتقال رویدادهای فرهنگی به نسل بعدی، مستند نمودن تضادها و برخوردهای اجتماعی در دادگاه، مجلس و نشست‌های مجلس قانون‌گذاری و از این قبیل را مستند کرد. می‌توان هر نوع فعالیت و تغییر را در شکل اصلی خود حفظ کرد. حفظ و مطالعه رویدادهای غیر تکراری، نادر و به سرعت محو شونده، بدیهی است فیلم کاستی‌ها و محدودیت‌هایی نیز دارد. همیشه پرسش‌های اصولی مطرح بوده است: ماهیت واقعیت چیست؟ آیا فیلم می‌تواند واقعیت را مخدوش نماید؟ در مورد تعصب و یکسویگری حرفه‌ای فیلم‌برداری سؤالاتی مطرح است. از دیدگاه عملی فیلم پرهزینه است و معمولاً بودجه تحقیق چندان زیاد نیست. فرایند تولید مسئله‌ساز است. محقق تجربه فنی لازم را برای این کار ندارد. به هنگام فیلم گرفتن احتمالاً مجبور می‌شوند صحنه و رویدادی را تغییر دهند. نمی‌توان فیلم را همانند یک کتاب، مجله یا پایان‌نامه منتشر کرد. و سرانجام درباره رعایت اصول اخلاقی به هنگام تهیه فیلم در زمینه مردم‌نگاری، مسائل شدید اخلاقی مطرح است. (ک.ین، ۱۳۷۶، ص ۱۲۶-۱۲۹).^۱

۴-۵- نقاط قوت روش اسنادی:

- این روش از مشکلات بزرگی که در تحقیقات آزمایشی و مصاحبه پیش می‌آید مبری است. بعضی از این مشکلات بدین قرارند: فرایند سنجش در تحقیقات آزمایشی می‌تواند بر نتایج تحقیق اثر گذارد، پاسخگویان در شرایط آزمایشی، از طبیعت، جریان طبیعی رفتار و اندیشه (واقعیت) فاصله می‌گیرند، در بسیاری از موارد سنجش خود موجبات دگرگونی در اندیشه و رفتار را فراهم می‌سازد و موجب حساسیت پاسخگو در موضوع تحقیق می‌شود، نوع سؤال‌ها، نحوه تنظیم و رده بندی آن‌ها، زمان و مکان مصاحبه و ... همگی بر روند کسب اطلاعات تأثیر دارند و می‌توانند موجب تحریف واقعیت‌ها شوند. در حالی که در روش اسنادی هیچ یک از این مسائل و مشکلات وجود ندارد.

- روش اسنادی معمولاً از وضوح و روشنی والایی برخوردار است. محقق می‌تواند با دیدی فراگیر و جامع کل واقعه. عوامل مؤثر در آن را مورد بررسی قرار دهد.
- به عنوان مثال هنگامی که محقق در نظر دارد، به شناخت نیازهای جوانان در جامعه امروز ایران دست بزند، لزوماً باید تحقیقات پیشین و نتایج آن را باز شناسد، تا از تکرار اجتناب ورزد و تحقیق را با

^۱ -<http://hosseingholami.blogfa.com/post/66>

پژوهش های پیشین پیوند دهد. به همین ترتیب تداوم تحقیقات چه در زمینه های انسانی، چه در زمینه پدیده های طبیعی و فیزیکی صورت پذیرد. بنابراین در چنین تحقیقاتی نیز استفاده از روش اسنادی ضروری و یک امتیاز محسوب می شود. (ساروخانی، ۱۳۸۳، ص ۲۵۴-۲۶۱)

- در سایه وجود تکنیک اسنادی می توان به سایر منابع پی برد و کار جمع آوری داده ها را با آن شروع کرد. وجود اسناد و مدارک متناقض، پژوهشگر را با جوانب مختلف موضوع روبرو می کند.
- اسناد به سبب ارزش کلی و عمده ای که دارند در فرایند جمع آوری داده ها نقش مهمی را ایفا می کنند و محقق باید پیوسته در جمع آوری این اسناد در جریان تحقیق کوشا باشد. یکی از این نوع اسناد، پرونده ها و سوابق بایگانی است. که می توان در تحقیق موردی از آن استفاده کرد. البته در هر تحقیق موردی پرونده ای خاص مورد توجه قرار می گیرد. محقق با استفاده از آن ها می تواند از وضع و شرایطی که این پرونده ها به وجود آورده آگاه شود (ک.ین، ۱۳۷۶، ص ۱۲۵-۱۲۸)

۴-۶- نقاط ضعف روش اسنادی:

- ما در بررسی اسناد با حوادث و پیامدهایی مواجه هستیم که مربوط به گذشته دور یا نزدیک اند. از این رو، درک و فهم مستقیم آن ها ممکن نیست، و همواره به طور با واسطه مطالعه و ارزیابی می شوند.
- ✚ محقق باید ضریب انحرافی خاصی را در ارزیابی خود بپذیرد. زیرا اسناد مربوط به گذشته تاریخی است (دور یا نزدیک) که هرگز قابل تکرار نیست و مورخ خواه ناخواه با معیارهای جامعه زمان خود با گذشته مواجه می شود.
 - ✚ مجموعه تاریخی هرگز تماماً در اسناد و مدارک جای نمی گیرد و مورخ ناچار است از روش های استنتاجی جهت تکمیل خلاء استفاده کند که طبیعتاً عنصری تازه بر واقعیت تاریخی می افزاید. (ساروخانی، ۱۳۸۳، ص ۲۵۸)
 - ✚ ممکن است محقق هنگام بررسی اسناد دچار لغزش شود و به اشتباه چنین تصور کند که این اسناد انکار ناپذیر است. حال آن که حتی اسناد نیز به طور کامل درست و دقیق نیستند و امکان رد و انکار آن ها وجود دارد. (ک.ین، ۱۳۷۶، ص ۱۲۷).

دیگر محققان معایب این روش را به شرح زیر بیان کرده اند:

- حوادث تاریخی زنده نیستند؛ لذا درک و فهم مستقیم آن ها ممکن نیست، پس همواره با واسطه مطالعه و ارزیابی می شوند، لذا ممکن است دچار سوگیری و قضاوت ارزشی محقق قرار گیرند .
- گذشته قابل تکرار نیست؛ لذا محقق، خواه ناخواه با معیارهای جامعه زمان خود با گذشته مواجه می شود، پس باید ضریب انحراف خاص را در پژوهش خویش بپذیرد .

- پژوهش اسنادی هرگز به طور کامل در اسناد و مدارک جای نمی گیرد؛ لذا محقق از روش های استنتاجی، جهت تکمیل خلأها استفاده می کند که طبیعتاً عصری تازه بر واقعیت تاریخی می افزاید.^۱

۴-۷- ارزیابی اسناد

محقق در همه ی احوال باید ضمن استفاده از اسناد و مدارک قابلیت اعتبار و اعتماد آنها را ارزیابی کند. اطلاعات موجود باید از انسجام درونی و منطقی برخوردار باشند. اطلاعات موجود در اسناد و مدارک و آمارهای جمع آوری شده توسط سایر نهادها و ارگان ها ممکن است در زمینه ای بسیار جزئی و در سایر زمینه ها بسیار کلی باشد. استفاده کننده مجبور است خود آنها را به نوعی سازمان دهد. در ضمن توصیه می شود که جهت بالا بردن میزان اعتبار ضمن استفاده از اسناد و مدارک آن را بار روش یا روش های دیگری از جمع آوری اطلاعات تلفیق کنند.

تعریف اطلاعات: اطلاعات مفهومی گسترده است و به معنی وسیع کلمه یعنی واقعیات و حقایق که گفته، شنیده و یا کشف شده اند و یا معرفتی که از طریق تحقیق و بررسی می توان بدان دست یافت. در زمینه ی علمی، اطلاعات را «داده» می نامند. داده ها نوع خاصی از اطلاعات اند و تعریف لغوی آنها عبارت است از اطلاعاتی که برای تجزیه و تحلیل آماده شده یا مبنایی برای تصمیم گیری باشند. همچنین به اطلاعات عددی که به شکلی آماده ی پردازش در کامپیوتر باشد «داده» می گویند. از این تعاریف چنین بر می آید که اطلاعات در کل به دو معنی عام و خاص به کار گرفته می شود: در معنای نخست به هر گونه واقعیت یا معرفتی اطلاق می شود؛ اما معنی خاص آن به موقعیت و زمینه ی بخصوصی (کامپیوتر، ارتباطات، کتابداری و ...) مربوط می شود.

در علوم اجتماعی، به اطلاعاتی که از طریق مشاهده یا سنجش جمع آوری، و برای نتیجه گیری یا تعمیم به کار گرفته می شوند داده می گویند. قبل از اینکه، اطلاعات سازمان یابند و تعمیم داده شوند داده های خام هستند، بنابراین، برای اینکه قابل استفاده باشند باید پردازش یابند و منظم شوند. از این رو می توان گفت که اطلاعات به معنی خاص کلمه، در زمینه های مختلف علمی در دو حالت خام و سازمان یافته دیده می شوند.

روش های جمع آوری اطلاعات در حقیقت روش های جمع آوری داده های خام است. اما از آنجا که واژه ی «اطلاعات» در زبان روزمره جا افتاده است، آن را مترادف «داده ها» به کار می گیریم.

^۱ -<http://moradi9.rozblog.com/post/>

۴-۸- تحلیل محتوایی و طرز استفاده از اسناد و مدارک

۴-۸-۱- هدف و ضرورت

یکی از روش های استفاده از اطلاعات موجود در اسناد و مدارک (بجز اطلاعات آماری)، و تبدیل آنها به اطلاعات کمی در تحقیقات کمی در تحقیقات اجتماعی، تحلیل محتواست. تحلیل محتوا به منظم کردن و تبدیل اطلاعات موجود در متون، به صورت قابل سنجش در علوم اجتماعی اطلاق می شود. به بیان دیگر، تحلیل محتوایی عبارت است از فنی که به وسیله ی آن مشخصات خاص پیغامی، به طور عینی و منظم (سیستماتیک) جهت استنباط علمی شناسایی می شوند^۲. عینیت در اینجا به سلسله قواعدی اطلاق می شود که محققین متفاوت با استفاده از آنها به نتایج یکسان برسند. این امر کمک می کند تا فقط موادی برای تجزیه و تحلیل آماده شوند که در ارتباط مستقیم با فرضیه ها و اهداف محقق هستند و سایر اطلاعات نادیده گرفته می شود.^۱

۴-۸-۲- تعریف روش:

روش تحلیل محتوایی تحلیل محتوا نوعی بررسی اسناد و مدارک است که آن را به معنایی می توان مطالعه سی مشاهده ای نامید؛ منتها مطالعه ای که پژوهشگر، به طور مستقیم در جمع آوری اطلاعات دخیل نبوده است. در تحلیل محتوا، کلمات، عبارات، اسامی، بندها، موضوعها، تصاویر، یا هر جنبه ی دیگری که مورد نظر محقق است، در ورقه ای (یا فرمی که قبلاً تهیه شده است) ثبت می شود. در این روش، به رغم تنوع در نوع اسناد و مدارک، و به رغم تنوع در واحد انتخاب شده، برای تجزیه و تحلیل، از همان روش کلی تحقیقات علمی پیروی می شود. در عمل، همان خطوط اصلی روش مشاهده ای را به کار می گیرند. برای مثال، اگر محقق به تحلیل محتوایی یک برنامه ی رادیویی علاقه مند باشد، بهتر است برنامه های مورد نظر را ضبط کند تا بتواند در فرصت مناسب به دقت واریسی کند. همچنین ضبط برنامه ها این فرصت را می دهد که چندین نفر بتوانند روی آن کار کنند. به هر حال، خطوط اصلی آمادگی برای تحلیل محتوایی یک برنامه ی رادیویی دارای این مراحل است.

- اظهار صریح فرضیه ها یا اهداف و مشخص نمودن مفاهیم

- تعیین متغیرهایی که با مفاهیم مورد مطالعه ارتباط دارند. برای این کار ممکن است که محقق به چندین

برنامه ی رادیویی گوش فرا دهد تا معرفیها یا شاخصهای مورد نظر را کشف کند.

- ایجاد وسیله ای برای اندازه گیری متغیرها، مثلاً تهیه فهرستی از کلمات و واژگانی که وی قصد

شمارش آنها را دارد، تا در موقع استخراج اطلاعات، با شنیدن هر کلمه در هر بار، در مقابلش علامتی

^۱ - <http://moradi97.rozblog.com/post/>

بگذارد. یا مدت زمانی که برای هر برنامه، تبلیغات، اخبار، موسیقی، و ... ، صرف می شود، در مقابل مقوله ی مربوطه یادداشت شود.

- محقق باید تعیین کند که کدام برنامه را و در چه مواقعی و در چه مدت مطالعه خواهد کرد. این کار مستلزم این است که محقق واحد مورد مطالعه ی خود را انتخاب کند، مثلاً برنامه های جمعه شب، برنامه ی اخبار و

- آماده کردن فرمی (ورقه ای) برای یادداشت کردن خلاصه ی داده ها به طور جدول بندی شده.

- اطلاعات را طبق طرح جمع آوری کند.

- نتایج را ثبت و تجزیه و تحلیل کند.

۴-۸-۳- واحد تحلیل:

واحد مقولات مشکل ترین بخش در تحلیل محتوایی، انتخاب واحد تجزیه و تحلیل و مقوله بندی آن است. تحلیل محتوا می بایست علاوه بر اینکه ارتباط مستقیم با اهداف محقق دارد، همه جانبه و مانع الجمع باشد - یعنی ضمن اینکه تمام واحدها را در بر می گیرد، از تداخل واحدها نیز جلوگیری کند. نوع واحد یا مقولات یک متن که بتوان آنها را کد گذاری کرد، به نوع اطلاعات و اهداف محقق بستگی دارد. اما در تحلیل محتوا برای مقوله بندی بر روی هم پنج نوع واحد، به کار می گیرند؛ شامل: کلمات یا واژه ها، تم، یا موضوع، اشخاص و شخصیتها، بندها و موارد.

- کلمه، کوچکترین واحدی است که در تحلیل محتوایی به کار گرفته می شود. با استفاده از آن می توان فهرستی از واژگان انتخاب شده را تهیه و فراوانی آنها را در متن تعیین کرد.

- در اغلب تحقیقات، تم یا موضوع، واحد مناسبتری جهت ثبت داده هاست. در حالت ساده، تم ممکن است یک جمله، یعنی فقط مبتدا و خبر باشد. اما از آنجا که تم ها (موضوعها) در متون مختلف، در عبارات، تصاویر، نمودارها و ... یافت می شوند، بهتر است محقق قبلاً مشخص کند که کدامیک از آنها را به عنوان واحد، برای کد گذاری انتخاب می کند. در اغلب موارد موضوع را می توان در بندها، تمثیلهای، و ارزشهای القا شده پیدا کرد.

- در بعضی مطالعات اسامی به عنوان واحد تجزیه و تحلیل به کار گرفته می شوند. در آن صورت محقق تعداد اسامی افراد را می شمارد. با استفاده از این روش همچنین می توان خصوصیات افراد را از متون استخراج و مقایسه نمود.

- بندها، واحد دیگر در تحلیل های محتوایی اند، اما به علت مشکلات طبقه بندی و کد گذاری کمتر مورد استفاده قرار می گیرند.

- مورد نیز یک واحد کلی است که توسط پیغام دهنده به کار گرفته می شود. مورد ممکن است کتاب، مقاله یا سخنرانی باشد. وقتی که تنوع بین موردها زیاد نباشد استفاده از مورد به عنوان واحد تجزیه و تحلیل مناسب است. مثلاً در کتابخانه ای که انواع کتابها به صورت موضوعی طبقه بندی شده اند از واحد موردی استفاده شده است.

۴-۸-۴- مقولات کمی و معنایی :

در تحلیل محتوا، نماد یا سمبل موجود در متن، ممکن است کمی یا معنایی ۳ باشد، واحدهای کمی را می توان به صورت ارقام، توسط کامپیوتر شناسایی کرد اما واحدهای معنایی، به طور صریح، قابل تعریف نیستند و تم یا موضوع نامیده می شوند.

از این رو محقق می تواند حضور یا عدم حضور کلمات خاص یا معنایی را مطالعه کند. با اینکه شمردن کلمات (واحدهای کمی) تا آنجا که به کدگذاری مربوط می شود کار نسبتاً آسانی است، تعبیر و تفسیر آنها کار مشکلی است؛ برای اینکه کلمات در زمینه های مختلف، بار معنایی گوناگونی را القا می کنند. در مقابل، کدگذاری موضوعها (واحدهای غیر کمی) بیشتر معنی دارند، اما در عمل، مشکل بزرگی به شمار می روند.

۴-۸-۵- روش کمی کردن واحدها:

بیشتر محققان روش تحلیل محتوا اخیراً روی کمی کردن مقولات تاکید دارند و برای کمی کردن مقولات این چهار روش را توصیه می کنند.

نخست - با استفاده از زمان و مکان (یعنی اندازه)، مثلاً در مقاله ای می توان میزان فضایی را که برای هر موضوع منظور شده است و یا میزان وقتی را که در رادیو به موضوعی تخصیص یافته است، اندازه گرفت.

دوم - استفاده از مشخصات ظاهری، که در آن نیاز به جستجوی مشخصاتی است که تکرار می شوند. حجم واحد محتوایی، که تعیین کننده ی فراوانی واحدهای تحلیلی است به طور جداگانه شمارش می شوند.

سوم - استفاده از فراوانیها که در آن تکرار هر مشخصه مورد نظر، شمرده می شود.

چهارم - استفاده از شدت و تندی لحن، این روش معمولاً در مطالعه ی باورها و اعتقادات به کار گرفته می شود. کمی کردن شدت باورها را می توان از طریق ساختن مقیاسی به کمک چند کارشناس به عنوان قاضی، انجام داد.

۴-۸-۶- موارد استفاده از روش تحلیل محتوایی

معمول ترین استفاده از روش تحلیل محتوایی، توصیف خصوصیات پیغام است. مثلاً برای درک بهتر متون درسی یا سخنرانیهای استادان می توان آنها را تحلیل محتوایی کرد و ارزشها و نظرهایی را که به طور غیر مستقیم در آنها وجود دارد کشف و ویژگیهایشان را شناسایی کرد. چنین کاری را می توان در مورد روزنامه ها یا هر نشریهی دیگری که به نحوی پیغامی را می رسانند انجام داد.

- تحلیل محتوایی، به کارگیری تحلیل متون برای شناخت بهتر فرستنده ی پیغام و علت یا زمینه ی تولید آن پیغام است، مثلاً می توان با استفاده از این روش، قانون اساسی کشوری را تجزیه و تحلیل و انگیزه و شخصیت نویسندگان آن را از روی آن سند، استنباط کرد.

- تحلیل محتوایی همچنین برای مطالعه ی بعضی جنبه های فرهنگی و دگرگونیهای فرهنگ جامعه به کار گرفته می شود، مثلاً می توان با مطالعه ی ادبیات، شعر یا هنر در یک فرهنگ، ارزشهایی را که در آن جامعه رایج است شناسایی، و با سایر فرهنگها مقایسه کرد، و یا با مقایسه ی همان ارزشها در همان فرهنگ در زمانهای مختلف، به دگرگونی ارزشها در طول زمان پی برد.

- یک مورد استفاده ی مهم دیگر تحلیل محتوایی، شناسایی تاثیرهایی است که پیغام، روی گیرنده ی پیغام بر جای می گذارد، مثلاً می توان با مطالعه ی واکنش مردم نسبت به فلان خبر، اثر آن پیغام و میزان متقاعد کنندگی آن را سنجید. و یا مثلاً اثر سخنرانی یا درس بعضی استادان را بر روی دانشجویان ارزیابی کرد.

۴-۹- کاربرد روش اسنادی در برنامه ریزی استراتژیک

روش جمع آوری اسنادی و به دنبال آن به کارگیری روش تحلیل محتوا از اهمیت زیادی در برنامه ریزی استراتژیک برخوردار است، زیرا بسیاری از داده ها و اطلاعات مورد نیاز برنامه ریزی استراتژیک از طریق بررسی اسناد و مدارک به دست می آید. نگاهی به اطلاعات مورد نیاز براساس سه محیط سازمان، میزان اهمیت آن را مشخص می کند.

الف- محیط کلان: برای کسب اطلاعات این محیط روش های مختلفی در طیف کمی تا کیفی وجود دارد. در صورتی که مایل به اطلاعات کمی باشیم، چاره ای جز مراجعه به اسناد و مدارک و مستندات منتشره توسط سازمان های عمومی و دولتی نیست. بانک های اطلاعاتی معتبر مانند اطلاعات کلان اقتصادی و اجتماعی منتشره توسط مرکز آمار و بانک مرکزی پس از اعتبار سنجی می تواند به صورت سری زمانی مبنایی برای تصمیم گیری حال و آینده باشد.

- ب- محیط رقابتی: آن مجموعه از اطلاعات مرتبط با صنعت و یا رقبا نیز با مراجعه به اسناد منتشره توسط ارگان های رسمی مانند بورس و یا دیگر سازمانها مانند وزارت خانه های مرتبط حاصل می شود.
- ج- محیط داخلی: این روش جمع آوری بیشترین کاربرد را در کسب و اعتبار سنجی متغیرهای محیط داخلی دارد. مجموعه ای از اطلاعات مالی در قالب صورت های استاندارد رسمی و گزارش های عملکردی پایه ای برای تعیین وضع موجود و برنامه ریزی برای آینده است.

۴-۱۰- منابع و ماخذ

الف- منابع فارسی

۱. مارشال، کاترین و راسمن، گرچن ب. (۱۳۸۱). (مترجمان: پارسائیان، علی و اعرابی، سید محمد). روش تحقیق کیفی (چاپ دوم) تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۲. ین، ک. رابرت، (۱۳۷۶)، روش تحقیق موردی، (ترجمه: پارسائیان، علی و اعرابی، سید محمد)، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۳. رفیع پور، فرامرز. (۱۳۸۲). تکنیک های خاص تحقیق در علوم اجتماعی (چاپ اول). تهران: شرکت سهامی انتشار.
۴. ادواردز، جک ئی و تامس، ماری دی و رزن فلد، پل و بوث-کیولی، ایتفانی، (۱۳۷۹). اعرابی، سید محمد و ایزدی، داوود (مترجمان). تحقیق پیمایشی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۵. دلاور، علی (۱۳۷۴). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی. تهران انتشارات رشد.
۶. ساروخانی، باقر (۱۳۸۳). روش های تحقیق در علوم اجتماعی، جلد اول. اصول و مبانی (چاپ نهم). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۷. رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۱). کندوکاوها و پنداشته ها (چاپ دوازدهم) تهران: شرکت انتشار.
۸. فرشادگهر، ناصر و ضیایی بیگدلی، محمد تقی (۱۳۸۰). پژوهش مشارکتی. تهران پژوهشگاه اقتصادی.
۹. فوت وایت، ویلیام. رفیعی، محمد علی (۱۳۷۸). پژوهش عملی مشارکتی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.

ب- منابع لاتین

۱. Hernesniemi, Hannu and Lindroos, Pekka, (۲۰۰۰), Methodology Manual: Socio-economic Impact of European Single Market on Lithuanian Companies, Support to European Integration in Lithuania, SEIL Phare project